

**TEODORO ARBURUA
ETA
EUSEBIO DE ETXALAR**

Etxalar, 2007-IV-21

TEODORO ARBURUA
eta
EUSEBIO DE ETXALAR

*Andres Urrutia,
euskaltzainburua*

Etxalarko alkatea, zinegotzi eta herritarrok!
Euskaltzainok! Jaun-andreok!
Egun on guztioi!

Etxalarrera etorri da lehenbizikoz Euskaltzaindia bere XV. Barne-Jardunaldiak eta osoko bilkura egitera.

Hortaz, lan egitera etorri da Euskaltzaindia Etxalarrera. Halaxe egin du, egin ere, ostegunetik ostiralera, bi urterik behin egiten dituen gogoeta aldiak gauzatzera.

Jardunaldiak aberasgarri izan direnik ezin uka; besteak beste, urrats esanguratsuak eman dira, egungo baliabide informatiko eta teknikoek eskaintzen dutena euskararen mesederako jarriz.

Izan ere, hortxe du helburu nagusia Euskararen Akademiak. Euskara aurreratzea eta ontzea, zorroztea eta fintzea. Horretarako ere Euskal Herriko ki-deak batzen ditu batzar zein batzordeetan, euskalki, lurralde zein pentsamolde desberdinetakoak, eta euskararen ahaleginetan jartzen ditu.

Eginkizun honen kezka sortu zen eta horretan dirau Euskaltzaindiak, al-dian-aldian euskararen premiak zein diren zehazten eta horiei erantzuna emanez.

Ez da falta, horratio, Euskaltzaindiaren lan eta neke horretan Etxalarko herritarren ekarria. Hain zuzen ere, jarraian entzungo ditugu, Pello Apezetxea ohorezko euskaltzainaren azalpenetan eta Patxi Iñigo euskaltzain urgazlearen hitzetan, Teodoro Arburua eta Eusebio de Etxalarren nondik norakoak eta eginak eta gero Bortzirietako hizkeraren berezitasunak gazteen euskaran.

Leku ederra, zinez, Etxalarkoa. Are ederragoak, zuek eskaini dizkiguzuen erraztasunak eta harrera abegikorra. Pozik doa Euskaltzaindia Etxalartik. Seguru nago, aurrerantzean ere gure aho-mihietan, zuen herrian eman ditugun egunen oroitzapenak bizi-biziak izango direla.

Mila esker, beraz, zuei eta entzun ditzagun hitzaldiak.

BI ETXALARTAR EUSKALTZAINDIAREN SORRERAN: TEODORO ARBURUA - EUSEBIO DE ETXALAR

Pello Apezetxea Zubiri

1919an sortu zen Euskaltzaindia, 12 kidez osatua, nahiz erabakia aitzineko urtean hartu. Urriaren 7an, goiz eta arratsalde, egin zituen bere lehen bilerak Donostian. Urriaren 26an, biltzen zen bigarren egunean, Donostian oraingoan ere, 40 euskaltzain urgazle hautatu zituen, Euskal Herriko herrialde guztietakoak. Bortz Nafarroakoak, eta horietatik bi Etxalarkoak: Teodoro Arburua eta Fr. Eusebio de Etxalar.

Teodoro Arburua eta Fr. Eusebio de Etxalar ez dira sobera ezagunak. Zuzenagoa izanen da, ezezagunak direla erraten badut. Baita niretzat ere, orain arte. Bakarrik Teodoro Arburua da entzuna eta zenbaitentzat ezaguna, hemen bizi zelako: Etxeberriko apeza deitzen zioten, eta horrela gogoratu dute hainbatek. Dena den, ahal dudana begiratu dut haiei buruzko argibideak biltzen. Eskuratu dudana eskainiko dizuet.

* * *

TEODORO ARBURUA IRISARRI

Idazterakoan, *Arburu'tar Todor* izena erabiltzen zuen berak, gehienetan.

1876ko azaroaren 8an jaio zen Etxalarren, *Iñarreta* auzoko *Etxeberria* etxean. Iruñeko Apeztegian ikasketak burutu, eta 1900.ean apeztu zen. Etxalarren bertan eman zituen bere bizitzako urte gehienak, erretorearen apezlagunkide. 1917tik 1920ra erretore ardura bere gain izan eta, berriz ere lagun-kide jarraitu zuen, Etxalarko egonaldi luzea Estatu espainoleko gerra zibilak moztu zuen arte, 1936ko abuztuan Etxalartik kanporatua izan baitzen, arrazoi politikoengatik, bertze hainbat bezala. Iruñeko Seminariora eramana, lehenbizi, Arakilgo *Etxarrenen* izan zela diote batzuek. Han, ordea, elizako liburuetan ez da bere izenik ageri. Bertzalde, iloba batek familian entzundakoaren arabera, *Ezkaba* mendiko San Kristobaleko kartzelan sartu zuten, hemen *Larraldea* baserrian bizi zen Migel anaia baten ordezkoa betetzen edo. Bertze ilobaren entzunetik, kartzelatu ez zuten egin bere osasun txarragatik, diabetesak hartua baitzen aspalditik. Argirik eta errepidetik gabeko herri batera bida-

li zutela ere aditua dute. Dena den, 1937ko irailaren 14an Zubietan ikusten dugu bere sinadura, hileta elizkizun baten ondotik. 1938an ere han zela egiaz-tatua dugu, bertako erretore. 1941eko martxoan Etxalarren ageri da berriz ere, parrokiako apez lagunkide, gerra aitzineko urteetan bezala. Hemen hil zen 1942ko otsailaren 11n, 66 urte zituela

Teodoro Arburuaz zerbait nabarmendu behar eta, euskaltzale sutsua izan zela erranen nuke, euskararen eta euskal kulturaren kontzientziadun eta horren arabera jokatu zuena, euskaraz bizi eta ukitzen zuen guztiari euskal hatsa ematen ziona. Etxalar euskalduna da, eta euskalduna zen Teodororen urteetan ere. Apezak ere hala ziren, baina Teodoro bertzeak baino euskaldunago zela argi ikusten da. Erregistroko Matrikula liburuan, gainerakoak bezala gaztelania hutsez egiten bazen ere, berak betebeharra izan zuenean, etxe izenen grafian z, tz, tx sartu zituen. *Eliz dorreko* azken ezkilaren testua, 1918koa, euskaraz idatzia da. Gaur egun arte bere etxean kontserbatu diren gutun, ohar, abisu paperak... denak euskaraz daude. Elizkizun eta katekesiaz gain, kantu eta antzerki lanak ere euskaraz egin zituen.

Haren sentipen horren euzaugarri bat *Euskara ta yaupariak* izenburudun *Euskal-Esnaleko* idazkian dioena da: denek

ezagutu dezakete Yainkoak eman digun mintzai argi-argi ta gere abendaren ontasun berexi ta dirdirgile bitxia galtzerat ez uzteko egiten ditugun aleginak, di-rela beti beti egintz on, deun, sarigarriak eta txalogarriak.

Donezteben Euskaltzaindiak 1923an egindako bere Bigarren Euskal Egu-nen ekitaldietan parte hartu zuen, Etxalarko hainbat haurrekin euskarazko lan-txoak idatzi eta eramanez: Hugo Etxeberria, Victoriano Legaz, Toribio Agesta, Estefanía Danboriena, Antonio Arburua, Felisa Almandoz.

* * *

Idatziak

Haren idazteari dagokionez, *Euskal-Esnalean* bortz testu argitaratu zituen, 1916-1920. urteetan. Bi edo hiru orrialdeko testuak dira:

- *Egizko ipuya*, 135. zenb., 215-218. orr., 1916/08/15.
Erdara ikasi nahi zuen agure euskaldun baten ixtorioa.
- *Uso eizkera zar pollit bat*, id., 317-319. orr., 1916/11/30.
Gehien bat, Etxalarko sareko ehizaren deskribapena da.
- *Uts bat*, 147. zenb., 25-26. orr., 1917/02/15.
Euskal-Esnaleak fruiturik ematen ez ote duen galdetu eta, euskaldunok gure hizkuntzaren alde gehiago saiatu beharra azpimarratu zuen.

- *Izkirimiriak*, 150. zenb., 72. or., 1917/03/30.
Gertakari irrigarri labor pare bat.
- *Euskara ta yaupariak*, 201. zenb., 125-126. orr., 1920/09
Apez euskaldunen euskaltzaletasunaren gorabeherak ditu gai.

Toponimia lana

Mikel Belaskok idatzitako artikulu batean hau irakurri dut:

1875-1936

Asociación Euskara de Navarra/Euskara Elkargoaren eraginez hainbat ekimen aurrera eraman nahi izan ziren. Iruñeko udalarekin batera, esate baterako, ikerketa lanak bultzatu ziren baina arrakasta handirik gabe. 1882-1886. urteetan toponimia lehiaketak antolatu baziren ere inork ez zuen lanik aurkeztu. 1915. urtean Arturo Kanpionek iritzi artikulu garrantzitsua idatzi zuen «A los vascos de buena voluntad». Bertan toponimia lanei akuilu ematen zitzairen eta ikerlarien kontzientzia piztu nahi zen. Oraingo honetan ekimena arrakastatsua suertatu zen eta zenbait ikerlari lanean hasi ziren. Adibide gisa aipatuko dugu lerro hauen egilearen birraitonak, Teodoro Arburua euskaltzain urgazleak, 1915. urtean eskuratutako 25 pezetetako saria Etxalarko toponimiari buruz egindako ikerketa-rengatik. Saria Iruñeko Udalak eman zuen.

* * *

1924an *Jaungoiko-Zaleren Idaztiak* sailean *Otso zañaren onua* izeneko ipuin laburra sinatua du. Jon Iturrondoren ipuin batekin Julio Urquijoren liburuxkan argitaratua. Bitxikeria ageri da: Arburuarena nahiz Iturrondorena, biok bizkaieraz idatziak ageri dira.

* * *

La Tradicion navarra egunkarian, 1910 eta 1911n zazpi alditan idatzi zuen, «Bortzerritik» atalean, Bidasoako Bortz herrietako berriak kontatzen. Euskaraz.

* * *

Antzeko lana egin zuen *La Voz de Navarra* egunkarian 1930-36. urteetan, baina Etxalarko berriei buruz. 44 idazki dira, zeinetatik 26 euskaraz idatziak. Bertze 18 gaztelaniaz, baina euskal hitz ugari tartekatuz. Gaztelaniaz egindakoak Egunkariaren aginduz idatzi izanen zituela pentsatzen dut.

* * *

Idazki gehien *Argia* astekarian argitaratu zuen. 162 eskuratu ditugu. Be-rauetatik 65 nekazaritzari buruz, 40 denetariko berriez, 45 gogoeta artikulu eta 12 ipuin, denak 1921-1936. urteetan idatziak. 1936ko altxamendu militarrek moztu zuen astekaria, eta Arburuaren idazte emaria, *La Voz de Navarrarekin* gertatu zen bezala.

Euskaltzaindiak eskatuta, *Erizkizundi Irukoitza* galdeketa burutu zuen Etxalar, Zugarramurdi eta Urdazubin. Pena da ez ditugula eskuratzen ahal.

* * *

1926an, *Euskararen Adiskideak* elkarteak sari bat eman zion, Nafarroako herri istorioz idatzitako lan batengatik. Ez zen argitaratua izan.

Julio Urquijori gutunak

Lau gutun ikusi ahal izan ditut, Julio Urquijori eginak. Hiru euskaraz, 1906koak bi eta 1918koa bertzea. Errespetu handiko tratamendua eskaintzen dio: «Jaun agurgarri», «Euskalzale agurgarri ta maitagarria», Euskalzale iaun on ta agurgaria». Eta, batzuetan, Berorika zuzentzen zaio. Bera apaiza izan eta, jendeagandik orduan segur aski berorikako tratamendua hartu zuena, Urquijori horrela egiteak honenganako begiramendu handia adierazten du.

1906ko abuztuaren 28koan, Urkijo liburuak biltzen aritzen dela eta, etxe-ko zokoetan aurkitu dituen biren izenak jakinarazten dizkio:

Guia catholicac..., bata, A. Gazteluzar, Jesusen Lagundikoak egina ta moldizkidatua Pauen 1686ean, geiena itz neurtuetan moldatua Lapurdiko euskaran.

Bertzea

Hilostea edo Devozionerako bide erakustaillea S. Franses Salescoak eguina ta M. Joannes de Haraneder, Donibaneko iaun apezak euscararat itzulia 1749an Tolosan argitaratua. Azkenik bertze bi Sebastian Mendibururenak, ...Iruñean 1760an Antonio Castillaren etxean eginekotik.

1906ko abenduaren 6koan, Urkijok Saran liburu batzuk utzi zizkiola eta eskerrak eman zizkion.

Teodorok «Axular aundia»ren gurasoak Etxalarkoak ote ziren planteatua zion Urkixori noizbait, herri honetan *Axular* izeneko baseria badelako. Baina, gutun honetan, Parrokiako artxiboko liburuetan begiratu-eta ondorioztatu duela dio, ez dela daturik hori egiaztatzeko.

Hemengo etxe batzuetan bertze liburu zahar batzuk aurkitu zituela ere jakinarazi zion: Mendibururen «Otoitz gaien 1, 2 eta 6garren liburuak».

1918ko gutunean, Pedro de Axularren «1632, 1634 eta 1636ko diru ar-tuen ageriak» bidaliko dizkiola dio.

Laugarrena gaztelaniaz, bataio agiri bati buruz.

Bertzerik? Sortetxean, goiko solairua berritzerakoan, hainbat paper eta li-buru hondar ikusi zituzten ilobek, xaguen janari izandakoak. Jasandako eta le-hen gogoratutako gerraren eraginak.

* * *

AITA EUSEBI ETXELARKO/FR. EUSEBIO DE ETXALAR

Euskaraz idazterakoan erabili zuen lehenbizikoa: Eusebi Etxelarkoa. Gaz-telaniazko idazkietan, berriz, Fr. Eusebio de Echalar/Etxalar.

Etxalarren 1874ko abenduaren 16an jaioa, haren jatorriko izen-deiturak Eusebio Eltzaurdia Zubieta dira. Iñarreta auzoko Iriondoan jaio zela dirudi. 9 urte zituela han bizi zen behintzat. Fraide kaputxino egin, eta 1898an Leka-rozen apeztua izan zen. Bertan jarraitu zuen, irakasle eta predikari, euskaraz nahiz gaztelaniaz. Madrilen *El Pardoko* komentuan arduradun izendatu zuten, XX. Mendearen hasieran. Kaputxinoen Probintzien muga aldaketak zirela eta, Nafarroako Probintziari atxikia gelditu, eta Lekarozera etorri zen. 1909az ge-roztik 1956an hil arteko urteak hemen egin zituen. 82 urte bizi izan bazen ere, gazte-gaztetandik hagitz osasun eskasekoa izan zen. Hain eskasekoa, eskola emateko ere ez baitzen gauza izan urte gehienetan.

Ikasteko bai, ordea, trebea eta ikasizalea izan zen, ezagutu zutenek dio-tenez. Teologia eta Historiaz gain, ekialdeko hizkuntzak ikasteari gogotsu ekin zion, hebraierari batez ere, Bibliako *Itun Zaharreko* hizkuntza zelako edo.

Hizkuntza horiek jakiteak eman zion Historia eta Arteko arloetan jakita-tea aberasteko ahalbidea. Adibide bat Erdi Aroko kutxatila arabiarrari buruz-koa da, Iruñeko katedralean dagoen *Abdelmeliken* kutxa. Horrek duen ins-kripzioa oraindik XX. mendean ongi ulertu gabea zegoen, Etxalarko Eusebiok begiratu zuen arte. Haren interpretazioa egokia zela eta goraipatua izan zen. *Boletín de la Comisión de Monumentos histórico-artísticos*en XII. liburukiak dakar interpretazio testua, 56-59. orrialdeetan, 1921.ean. Aldizkari horren zu-zendaritzak honela dio, aitzin solasean, Eusebioz:

Kaputxinoen egiazko ospe eta harrotasuna da, trebetasun berezikoa eta ja-kitate hagitz handikoa.

Euskara ere, bere ama-hizkuntza, lantzen aritu zen. Argitara eman zituen zenbait lan aipatuko ditut:

1. *Voces vascas en los Fueros de Navarra.*

Eusebiok dioen bezala, Nafarroako Foruak ez daude *Lingua Navarrorum* deitutakoan idatziak, erromantzean baizik. 1815eko argitalpenari, Antonio Chavierrek egindakoaren kopia, Felipe Baraibar de Harok «Diccionario para facilitar la inteligencia...» gehitu zion. Baina, Eusebioren hitzetan, zuzenketa ugari egin izanagatik, edizioa irakurgaitza da. Pasarte errepikatuak, esaldi nahasiak, arau gabeko ortografia, hitz ilunak. Hori alde batetik.

Eta idazleen pentsamoldea, bertzetik. Eusebioren iduriko, liburuan bildutako foruen koaderno batzuk euskaldunek idatziak behar zuten izan. Erromantzean eginagatik, arrazonamenduaren haria euskarazkoa da. Gaur egun ere euskaldun batzuek gutuna idazten dutenean, hitzak eta gaztelaniazkoak izaten dira, baina esaldien egitura euskarazkoa. Gainera, Foruen testuan euskal solasak ere badira.

Eusebiok hitzak argitu eta zuzendu, eta beren erranahia azaldu zuen goian aipatutako *Boletín de la Comisión de Monumentos histórico-artísticos*en, XII. liburukian, borts zatitan. 1921. urtea zen.

* * *

2. *Palabras vascas en monumentos romanos*. Monumentu erromatarretan ageri diren euskal hitzak ikertu eta aztertu zituen. *Yakintza* aldizkarian argitaratua, denera 47 orrialdeko testua da, zazpi zatitan, 1933tik 1935era.

«Palabras vascas en Monumentos Romanos», *Yakintza*, 218-228. orr., 1933 *Loraila-garagarrila*.

«Palabras vascas en Monumentos Romanos», *Yakintza*, 4. zenb., 273-282. orr., 1933 *urraila-dagonila*.

«Voces vascas en Monumentos Romanos», *Yakintza*, 7. zenb., 58-61. orr., 1934 *Ilbelta-otsaila*.

«Palabras vascas en Monumentos Romanos», *Yakintza*, 11. zenb., 369-378. orr., 1934 *agorrila-urrila*.

«Palabras vascas en Monumentos Romanos», *Yakintza*, 12. zenb., 451-457. orr., 1934 *azaroa-lotazilla*

«Palabras vascas en Monumentos Romanos», *Yakintza*, 14. zenb., 131-137. orr., 1935 *epailla-jorrailla*.

«Palabras vascas en Monumentos Romanos», *Yakintza*, 16. zenb., 305-312 orr., 1935 *uztailla-dagonilla*.

* * *

3. «Disertación sobre el análisis e interpretación de los nombres toponímicos vascos», Altadilen *Geografía General del País Vasco*, Navarra 2º.

50 orrialdeko lana da, 1050-1099. orrialdeak. Bai honetan eta bai bertze lanetan ikusten da anitz hizkuntza ezagutzen zituela. Horrela, hitzen erranahia argitzeko, hizkuntza batean eta bertzean begiratu eta konparatuz egin zuen lana.

* * *

4. «EUSKARIA», iruzkina.

Euzkadi, zientzia, arte eder eta literatura hiruhilabetekarian, 11.zenb., 367-375. orr., 1911n.

Juan Sebastián Jaca jaunak *Euskaria* izenburuko lan luzea idatzi zuen, Eusebioren solasetan *nazioen historia politiko-sozialaz filosofiaren ikuspuntutik*. Denera 1000 orrialde, bi liburukitan, Buenos Airesko *La Euskaria*-ren inprimategian ikusi zuen argia. Bada, horretaz eskaini zuen bere iruzkina Etxalarko Eusebiok.

Jacak dioenez, aitzinateko Egipto, Asiria, Persia, Grezia eta Erromako zibilizazioek, baita Erdi Arokoek eta Modernoek ere ezabatu egin zituzten jendeak eta familiak, hiritarren banako eskubideak ukatu. Euskaldunen legedian, berriz, gobernu era *quasi* patriarkala izan zen beti. Legea herriak egina zen, jendearen usadioa zuen oinarria. Markatzen duen bertze gauza, euskaldunek ez zutela konkistarako gerrarik egin.

Ez dago ados Eusebio lehenengo gaiari buruz. Ez zituen indibidualismoak eragin XIII. mendeko euskal herrialdeen bereizteak? galdetzen du Eusebiok. Ez zen gertatu indibidualismoagatik *Noingo* sarraskia ere, non euskaldun batzuek suntsitu baitzituzten bertze euskaldunak?.

Lekarozen sinatua da azterketa hau 1911ko apirilean.

* * *

5. *Asmakeria*. Lau zati ditut nik ikusiak.

El canto de Lelo. El canto de los cántabros. XVI. mendean Europako mendebaldean gertatutako hainbat gorabehera kontatzen du, gerrak batez ere. Eta, neurri batean, kantabriarren eta euskaldunen parte hartzea. Eusebioren idazkiak 33 orrialde ditu.

* * *

6. Julio Urquijori gutunak. 11 gutun eskuratu ahal izan ditut. Pentsatzen dut, hauei begira, aunitzez gehiago idatzi zituztela, bai Eusebiok, bai Teodoro Arburuak ere.

– 1918ko neguillaren 2koa.

Urquijok Oñatin irakurritako *Estado actual de los estudios relativos a la lengua vasca* lanaren iruzkina da. Euskal lexikoa aldatzeaz, berri-tzeaz, bertze hizkuntzetatik hartzeaz gogoeta da.

- 1919ko azaroaren 25koa.
Axularrek, beharbada, orduan hagitz ezaguna zen Ludovicus Blossius-en idatziak erabili zituela. Hori du gai nagusia.
- 1920ko otsailaren 3koa.
Gaia: Euskararen egoeraz gogoeta. Eta euskararen aldeko gogoia bero-tzea. Hasmentako lau lerro irakurriko ditut:
Egia da nekez ari garela euskaraz ari garen guziok. Ala ere, burura nai lu-kenak, permatu bear. Izerdi lekarik gabe, aitzintze guti.
- 1920ko jorraitaren 20koa
- 1921eko urrilaren 9koa,
Anso izenaren erranahia azaldu zuen. Hain zuzen, Urquijok *Euskal Erria-
ren alde* aldizkarian erranarekin ez zegoela ados eta, egin zion gutuna.
- 1922ko azaroaren 24koa,
Zuberoako Arahnen, Andre Madalenen elizako inskriptzioz idatzia da. Denen ustez latinezkoa dena, euskarazkoa izan daitekeela dio Eusebiok. Eta bere azalpena ematen du.
- 1925koa. Julio Urquijok «Menéndez y Pelayo y los Caballeritos de Azcoiti» izenburuarekin idatzitakoaz, egin zion gutuna. Atseginez irakurri duela dio Eusebiok, ezagutzen baitzuen Menendez y Pelayok Azkoitikoaren kontra idatzia. Eusebioren hitzetan, jakitate handiko gizon horrek euskaldunenenganako jaiotzetiko ezinikusia zuen.
- 1926ko urriaren 7koa.
- 1927ko urtarrilaren 27koa (2).
- 1931ko maiatzaren 12koa.

Bukatzeko, Euskaltzaindiari gure esker ona agertu beharrean gaude. Berak eman baitigu euskaltzain etxalartar hauek ezagutzeko aukera eta.

BORTZIRIETAKO HIZKERAREN ZENBAIT BEREZITASUN GAURKO GAZTEEN MINTZAIRAN

Patxi Iñigo

Sarrera

Bortzirietako hizkerak dituen zenbait berezitasun –helduen artean barra-barra entzuten direnak– gero eta gutiago aditzen dira gaurko gazteen eta haurren mintzairan. Lehen euskara ahoz aho ikasten zen eta bertako hizkeraren berezitasunak hobeki igarotzen ziren gurasoetatik seme-alabetara edo lagunetatik lagunetara. Gaur bertze eragile batzuk ere baditugu euskara ikasteko orduan: handiena eskola, eta, eskolatik aparte, hedabideak –ahozkoak nahiz idatziz–, inguruko herrietakoekin dugun harreman gero eta handiagoa, eta abar. Honek guziak izugarri lagundu dio gure herrietako euskarari nahiz eta, normala den bezala, onurarekin batera hutsune batzuk ere ekarri dituen eta herrietako bat, hain juxtu, tokian tokiko berezitasun batzuk galdu izana.

Gaurko nire asmoa ez da kexa egitea, bai baitakigu galera anitz eboluzio baten ondorio izaten ahal direla; are gutiago kritika egitea. Kritika egiten hasi eta, nori egin behar diogu? Eskolari?

Gogoratu bertzerik ez dugu zein zen gure herrietako euskararen egoera orain dela 26 urte –1980-1981eko ikasturtean–. Beran erraterako, 12-14 urteko mutikoen %54k bakarrik zekien euskaraz. Eta nesken artean %32k eta nesken %50ek ez zuen ulertu ere egiten euskaraz. (Kontuan hartu ikasturte horretan ikastolan ikasten ari ziren zaharrenek oraindik bederatzi urte zituztela). Eta Etxalarren, nahiz eta 12-14 urteko gehienek euskaraz jakin, mutiko eta neska guziak –%100– gaztelaniaz aritzen ziren elkarrekin. Eta Igantzin gauza bera gertatzen zen, eta Lesakan %12k egiten zuten elkarrekin euskaraz.

Gaur, ikusita mutiko-neska guziek dakitela euskaraz, ia denak elkarrekin euskaraz ari direla, eta izan den aldaketa, neurri handi batean, eskolari esker izan dela –hasieran ikastolari esker eta gero gainerako eskolei esker–, nola hasiko gara, bada, eskola kritikatzan? Egia da bere hutsuneak ere ekarri dituela, baina onura anitzez handiagoa izan da.

Bertzalde, nire helburua ez da azalpen sakon bat egitea edota berezitasun guziak xehero-xehero aipatzea. Niri nabarmenak iduritzen zaizkidan berezita-

sun batzuk aipatuko ditut eta horietatik, zein ari diren gutika-gutika desager-tzen eta zein diren indarrean dirautenak.

Eta azkenik, gazteei eginen dizkiedan erreferentziak, normala den bezala, Berako gazteei buruzkoak izanen dira, horien euskara baita gehien entzuten du-dana. Baina badut uste, ñabardurak ñabardura, bertze herrietako gazteek ere an-tera solastatzen direla, inoizka entzuten diedanean halatsu egiten baitute.

Eta bertzerik gabe, has gaitezen berezitasun batzuk aipatzen.

1. Bokalismoa

Jakina da, bai Bortzerrietan eta bai Malerrekan, bokalen arteko elkarke-tetan *e* eta *o* bokalak beti ixten direla bokal ireki baten aitzinean daudenean, hala nola:

e+a > ia: atea > atia, esnea > esnia...

e+o > io: behor > bior; etxe ona > itxi ona...

e+e > ie: igandetan > igandietan / iganditan; jabeena > jabiena / jabina...

o+a > ua: astoa > astua; beroa > berua...

Eta bokal ixte honi eusten zaio bai helduen, bai gazteen artean.

Baina Malerrekan ez bezala, Bortzerrietan –eta Sunbillan ere bai– **i+a**, **i+o** eta **i+e** bokal elkarke-tetan **y** epentetikoa sartzen zaie tartean, hala nola: zu-bia > zubiya, ardia > ardiya...; medio > mediyo, demonio > demoniyo...; biek > biyek, banekien > banakiyen...

Dena dela, Beran eta Etxalarren gehiago markatzen da epentesia Lesakan, Igantzin eta Arantzan baino. Gainera, gaur egun, azken hiru herri hauetan **i** bo-kala atonua denean ez da sartzen **y** epentetikorik; tonikoa denean, bai: *ttikíya*, *argíya*, *herríya*; baina *basérria*, *ikáragarria*, *demónio*. Halere, N. Holmer-ek (1) 1954an Arantzan egin zuen ikerketan, atonoen ondotik ere **y** epentetikoa ageri da, hala nola: *arráilaríya*, *alférkeríyan*, *izúgarriya*, *lámiyak*, *illárgíyan*, *txistúla-riya*... Honek erran nahi du galdu berria dela atonoen ondoko **y** epentetikoa.

Ana Mª Echaidek (2) 1965-1967 urteetan egindako inkestan, gaur egun-go banaketa ageri da: *illárgia* (Ar., Les. Sunb.) / *illárgiya* (Bera, Etx.) (3); *eló-rria* (Ar., Les., Sunb.) / *elórriya* (Bera, Etx.) (4); *ipúrdia* (Ar., Les., Sunb.) / *ipúrdiya* (Bera, Etx.) (5).

(1) Holmer, N. M., 1964, *El idioma vasco hablado*, Seminario «Julio de Urquijo», San Se-bastián. 137-147.

(2) Echaide Itarte, A. M., 1983, «El euskera en Navarra. Encuestas lingüísticas 1965-1967», *Eusko Ikaskuntza. Cuadernos de Sección, Hizkuntza eta Literatura*, 8.

(3) Ibid. 38. or.

(4) Ibid. 94. or.

(5) Ibid. 152. or.

Beran eta Etxalarren, bada, tonikoa nahiz atonoa izan, ongi kontzen (eusten, atxekitzen) zaio ezaugarri honi, oraindik ere, adinekoen artean, eta bertze herrietan baino gehiago markatzen da: *bíyek*, *ipúrdiya*, *illárgiya*, *elórriya*. Eta Etxalarren zenbait hiztunek, *aseya* (< *hasia*), *aundeya*, *ikaragarreya*... ahoskatzten dute.

Eta inesibo singularrean, batez ere Arantzan eta Igantzin, hagitz maiz asimilazioa egiten da, batez ere *i* tonikoa denean eta batzuetan atonoa denean ere bai: *errían* > *erríyin*; *guzían* > *guzíyin*; *zazpían* > *zazpiyin*; *azpían* > *azpiyin*...; *lénbizian* > *lémizíyin*.

Gosta zitzaigun *lémizíyin*. (Igantzi)

Gaur y epentetikoa galtzen ari da gazteen artean eta erran genezake ia erabat galdu dela zenbait gazte eta haurren hizkeran, nahiz eta *erríyin* eta gisakoak inoizka entzuten diren. Hortaz, gaur gazteek berdin gauzatzen dute *atea* eta *eztia* hitzen bokal elkarketa: *atía* eta *eztía*. Adinekoek, ordea, bereizten segitzen dute: *atía*, baina *eztíya*.

Aferesia. Gauza jakina da eskualde honetan indar handia duela aferesiak. Kasurik zabalena aditzaren hasierako *e-* eta *i-* bokalak ezabatzea litzateke, hagitz maiz isiltzen baita: *ekarri* > *karri*; *eman* > *man*; *ezagutu* > *zautu*; *etorri* > *torri*; *ikusi* > *kusi*; *ikasi* > *kasi*; *izan* > *zan*; *ibili* > *billi*:

Bertze bazkakin nasteko *zatten* tzen. (Bera)

Emen ez ta *kusten* grifua ongi. (Etxalar)

Guretzat beti ongi *zatten* da. (Igantzi)

Ta aurten *kar* dut bat bakarra. (Lesaka)

Eta ez aditzek bakarrik, bertze hitz batzuek ere galtzen dute inoizka hasierako bokala: *akordeona* > *kordiona* / *kordioia*; *etxe* > *txe*; *hemen* > *men*; *isilik* > *xilik*; *ipurdi* > *purdi*; *itsusi* > *tsusi*...

Denbora agitz *tsusia* jarri zen. (Arantza)

Pagua *zatten* tzen eta *purttik* bota ta billu pistara. (Arantza)

Hauetz gain, *ere* lokailuak eta *omen* eta *ote* partikula modalek ere maiz galtzen dute hasierako bokala: *ere* > *re*; *omen* > *men*; *ote* > *te*.

Ta ill ura *re* bueltan kar gunun. (Bera)

Ondarko, jua *te* zen? Eztakit batere. (Bera)

–In *te te?* (< egin ote dute?)

–Bai, in zamar *te* (< egin izan behar dute). (Arantza)

Aferesia gero eta gutiago egiten da gazteen eta haurren hizkeran.

Bertzerik da orainaldiko aditz laguntzailean egiten den aferesia: *ditut* > *ttut* (*tut*); *ditit* > *ttit* (*tit*); *dituzte* > *ttuzte* (*tuzte*); *ditiogu* > *ttiogu* (*tiogu*); *dinat* > *ñat*; *dute* > *te*, *duzu* > *zu*; *dizuet* > *zuet*... (6).

Urtin iten *tu* iru prueba or, motobonbak ia ongi *tun* mangerak ta... (Etxalar)

Gañerako telebistak ere ikusten *ttugu* agitz ongi. (Lesaka)

Arrunta da eskualde honetako mintzairan eta gazteen eta haurren artean ere ohikoa da entzutea.

Sinkopa. Beti erran izan da goi nafarrerako hizkera anitzen ezaugarria dela sinkopa, eta garbi dago Bortzerrietan hagitz anitz ageri dela. Kasurik gehienetan, ezabatzen den bokalaren aitzineko silabak darama azentu nagusia: *abísatu* > *abístu*; *espératu* > *espétu*; *garízuma* > *garízma*; *kamíseta* > *ka-místa*; *diférente* > *difénte*; *arrátsetan* > *arrástan*; *zínetan* > *zíntan*...

Espetu, oyek kentzian *irausko* (< erakutsiko). (Bera)

Ez genun *disfrutu* nai den bazala. (Igantzi)

Bakotxak matten tzun kafia ta kopa edo *txokóltia* edo gazta ta ogi-ya. (Arantza)

Pionak *arrastan* (< arratsetan) ibiltzen tzuten. (Etxalar)

Ordun bai, asi ziren *zintan* (< zinetan) lanin. (Igantzi)

Sinkopa kontu honetan Arantza dugu txapeldun, bertze lau herrietan egiten ez direnak ere egiten baitituzte: *basérritarra* > *basértarra*; *astélehena* > *astélna*; *itsásotik* > *itsástik*; *fabríkatik* > *fabríktik*; *eskópetakoa* > *eskóptkua*; *bezálako* > *bezálko*; *dagóeneko* > *dagónko*; *hanketan* > *ánktan*; *góizago* > *góizgo*...

Egia da gazteen eta haurren hizkeran ez dela adinekoen artean bezainbat sinkopa egiten, baina orokorki nahiko ongi kontzen diote ezaugarri honi.

Diptongoen murrizketa hauek egiten dira:

eu > u: *euri* > *uri*; *euli* > *uli*; *euskara* > *uskara*

ai > i: *baino* > *biño*; *igitai* > *igitti*; *bezain* > *biziñ*

ei > i: *edozein* > *edoziñ*; *ehiztari* > *izturi*

au > a: *aurpegia* > *arpegia*; *aulkia* > *alkia*; *gaurgero* > *gargero*

Murrizketa hauek gaurko hizkeran ere egiten dira orokorki.

Hiatoaren murrizketa:

e+a>ia>i: *denean* > *denin*; *umeak* > *umik*; *bidean* > *bidin*

o+a>ua>u: *astoak* > *astuk*; *oilok* > *oiluk*; *soroan* > *sorun*

(6) Parentesi artean daudenak Etxalarko formak dira, gero, 2.f) atalean, ikusiko dugun bezala, Etxalarren palatalizaziorik egiten ez dutelako.

- u+a>u:** erotuak > erotuk; buruak > buruk; neguan > negun
i+a>i: txistulariak > txistularik; nekazariak > nekazarik
i+e>i: ttikiena > ttikina; azienda > azinda; Zubieta > Zubita
e+e>ie>i: emakumeena > emakumina
o+e>ue>u: auzoetan > auzutan; gurasoekin > gurasukin
u+e>u: pañuelo > pañulo; kazuela > kazula; Goizueta > Goizuta

Lau *emakumezkuk* eta bi *gizonezkuk* ziren. (Arantza)

Gero bertze *auzuri* tokatzen tzayo. (Etxalar)

Bai, *astirtin* eta *astizkenin* ere bai. (Lesaka)

Dena dela, Etxalarren eta Beran batez ere, maiz eusten zaio hiatoari: *denian*, *soruan*, *erotuak*, *auzuetan*, eta abar. Eta batzuetan hiztun berak biak erabiltzen ditu, baita esaldi berean ere:

Barrenian zielikan, ostatun *barrenin* zielikan, tirua eskautu zaion. (Bera)

Bolada *batin inautik* egondu ziren franko *akautuak*. (Etxalar)

Gazteek ia bere horretan kontzen diote murrizketa honi.

2. Kontsonantismoa

Kontsonantismoari dagokionez, aldaketa batzuk nabari dira dagoeneko kontsonante batzuen ahoskeran gazteen artean eta batez ere haurren artean:

- a) **Ll > y.** Yeismo delakoa iritsi da eskualde honetako herrietara ere: *bi-llatu* > *biyatu*; *botilla* > *botiya*, *ibilli* > *ibiyi*, *Pello* > *Peyo*... Orain dela urte batzuk, hemengo jendeari kanpotar batek erran behar: *aizue*, *Bortzerrietako haurrei izigarri kostatzen zaie ll ahoskatzea, eta batzuei ezinezko zaie*. Nik dudarik ez dut egiten –eta ni neu izanen nintzen lehenbizikoa–, ez zutela sinetsiko. Egia da oraindik entzuten dela *ll* gazte batzuen artean, baina, Beran, behinik behin, haurrei ezinezkoa egiten zaie *ll* ahoskatzea. Orain dela bizpahiru aste egin nuen proba Beran, hamaika urteko dozena bat neska-mutikokin, eta ez nuen lortu bakar batek ere ongi ahoskatzea. Denek y egiten zuten. Horrela, berdin-berdin ahoskatzen zituzten *maila* eta *mahaia* > *maya*; *oihua* eta *oiloa* > *oyua*
- b) Gauza bertsua gertatzen hasi da *ts* kontsonantearekin. Gure eskualdean nabarmenki ahoskatu izan da orain artio kontsonante hau. Baina hondar urteetan *tx* ahoskatzen du haur eta gazte anitzek: *itxua*, *itxusia*, *otxoa*, *lotxa*, *matxa*, *pentxatu*...

- c) *Paper, plater, ur* eta *zur* hitzen **-r** badakigu samurra dela: *papera, platera, ura, zura*. Baina hurrengo hitza kontsonantez hasten denean, gogortu egiten zaigu: *paper~~r~~ polita, plater~~r~~ ttikia, ur~~r~~ zikina, zur~~r~~ samurra*.

Bortzerrietan, hurrengo hitza bokalez hasten denean samur ebaki izan da orain artio eta halaxe ahoskatzen dute adinekoek: *paper arina (paperariña), plater ederra (platerederra), ur ona (urona), zur ustela (zurustela)*.

Gazteen artean, ordea, gogortu egiten da bokalen aitzinean dagoenean ere: *plater~~r~~ ederra, ur~~r~~ ona* eta abar.

- d) **Nb > m** ahoskatzen da Bortzerrietan eta horrela egiten dute adinekoek: *lehenbizi > lemizi, zenbat > zemat, egin behar du > (e)imardu...*

Ikusi *balima* zte usuak, *egomar* te al den bezala gordiak. (Etxalar)

Gazteen artean nekez entzuten da **m**; normalean **nb** egiten dute, hala nola, *lenbizi, zenbat, (e)inbardu...*

- e) Bortzerrietan, ia Euskal Herri osoan bezala, *ez* adberbioaren ondorengo *b* eta *d* eta *g* *-g* ez beti-, ahoskabetu egiten dira: *ez bada > ezpada; ez da > ezta; ez gara > ezkara / ez gara*.

Halere, gazteen eta batez ere hurren hizkeran ohikoa da *ez bada; ez da* eta *ez dute* eta gisakoak entzutea.

- f) **Palatalizazioa**. Etxalarren izan ezik, palatalizazioa anitz egiten da Bortzerrietan eta gazteek ere, oro har, ongi kontzen diote hitz egiterakoan: *ukittu, itto, dittu (>ttu)...* Baina hurrengo bi kasu hauetan galtzen hasi da gazteen artean:

– **ind+bokala > indd+bokala** egin izan da Bortzerrietan eta horrela ahoskatzen dute adinekoek: *inddar, mainddire, aginddu, arinddu, zikinddu...*

Saldetsan *inddartuak*, Iratxekoberin ere bai. (Bera)

Gazteen artean gero eta gehiago entzuten dira: *indar, maindire, agindu, arindu, zikindu...*

- Bortzerrietako herrietan, Malerrekan ez bezala, *izan, egon, erran, eman* eta *eraman* aditzen aditz izena palatalizatu egiten da, hala nola: *izatten, egotten, erratten, ematten, eramatten*. [Etxalarren: *izaiten, egoiten, erraiten, emaiten, eramaiten*].

Argiñanok *erratten* dun bazala dena probexu imar da. (Arantza)

Emen gustora *egotten* gara. (Igantzi)

Urte aunitz da asi nitzela premiuk *eramatten*. (Lesaka)

Beti giro polita *emaiten* du eta gustorat *egoiten* gara. (Etxalar)

Gazteek normalean kontzen badiote ere oraindik palatalizazio honi, haurrak galtzen hasi dira –Beran behinik behin–, eta *izaten, egoten, erraten...* ahoskatzen dute. Eta Etxalarren ere gauza bera ari da gertatzen, alegia *ematen, erraten, egoten...* diotela, *emaiten, erraiten, egoiten...* erran ordez.

Orain dela hiruzpalau urte Etxalarko hamabortz urteko mutiko batekin solasean hasi eta *izaten, egoten...* ahoskatzen zuela ohartu nintzen; hori ez zela Etxalarren erabiltzen den ahoskera erran nionean, berak kontra egin zidan, alegia, Etxalarren *izaten, egoten* erraten zela. Iaz hemeretzi urteko neska bati ere gauza bera entzun nion eta honek ere mutikoak errandakoa erantzun zidan. Eta nik: *ohar zaitetz, ohar zaitetz nola ahoskatzen duen zure amatxik berarekin solas egiten duzunean*. Handik egun batzuetara berriz elkar ikusi eta, nik deus galdetu baino lehen, bera aitzinatu eta erran zidan: *arrazoi duzu, amatxik izaiten, emaiten, egoiten...* erraten du; *eta amak ere bai*.

Palatalizazioaren kontua bukatu baino lehen aipatu nahi nuke Berako gazte batzuei, eta 20-30 urte artekoei bereziki, palatalizazio berri bat entzuten die-dala, lehen entzuten ez nuena. *Dira* adizkia *ttire* bihurtzen dute; *etorri ttire, joan ttire, egon ttire...*

3. Izen morfologia

Izen morfologian bakarrik deklinabideko bi kasu aipatuko ditut: *adlatibo (nora)* kasua *-rat* egiten dute batez ere Beran eta Etxalarren: *etxerat, mendirat...* *joan naiz; ama ikusterat joan behar dut*.

Iturrirat joaki gara ura *ekartzerat* (Bera)

Bertze hiru herrietan erregularri *etxera, mendira...* egiten dute.

Gazteen artean, ordea, nekez entzuten da *norat* aldaera.

Noraino kasuarekin ere antzeko zerbait gertatzen ari da. Adinekoen artean oraindik entzuten den forma ez da *-raino, -ñigo* baizik, hala nola: *mendiñigo / menditañigo, Lesakañigo, ...*

Satelite oitan *izartañigo* joan nahi dute. (Lesaka)

Sunbillañigo sartu da lañoa. (Arantza)

Gaurko gazteei *mendi(ra)ño, mendita(ra)ño, izarta(ra)ño, Sunbillaño* entzunen diegu.

4. Aditz morfologia

Aditz morfologiari dagokionez, aditz batzuen jokabide aldaketa, eta ahalera aipatu nahi nituzke.

Orain artio *hitz egin* eta *mintzatu* erabili izan dira Bortzerrietan, baina horiek baino maizago sinonimo diren *solas egin* eta *solastu* –Hiztegi Batuan *solastatu*–. Eta hauen jokabidea hau izan da orain artio: *solas egin dut*, baina *solastu naiz*.

Gaurko gateek eta haurrek *solas egin* ia ez dute erabiltzen eta *solastu dut* erraten dute gero eta gehiago *solastu naiz* erran beharrean.

Gauza bertsua gertatzen ari da *jokatu* eta *jostatu* aditzekin. Beti bereizi izan dira:

Pilota partida *jokatu dut*.

Patioan gustora(t) *jostatu naiz*.

Gaurko nerabeek *jostatu* gutitan erabiltzen dute; *jokatu* gehixeago. Eta orain artio hemen erabili ez den *jolastu* –berez *jostatu*-ren sinonimo dena– anitzez gehiago, *jostatu* nahiz *jokatu* adierazteko:

Pilota partida *jolastu dut*.

Patioan gustora(t) *jolastu dut*.

Ikusten den bezala, adiera aldatzeaz gain, aditzaren jokabidea ere aldatu dute: *jolastu dut*, *jolastu naiz* erran beharrean.

Eta *behar izan* aditzaren jokabidea ere aldatzen ari da. *Behar izan* aditz iragangaitz batekin doanean (*etorri*, *ibili...*), gure eskualdean orain artio *joan behar dut* edo *hurbildu behar dut* erran izan da.

Gaurko gazteen eta haurren artean ohikoak dira *joan behar naiz*, *hurbildu behar naiz*.

Ahalera. Botzerrietan ia beti *ahal izan* aditzaren bidez egin izan da: *egiten ahal du*, *egiten ahal du*, *joaten ahal da...* eta arrunt guti erabiltzen dira *-kedun* adizkiak, *joan naiteke*, *egin nezake* eta gisakoak. *-kedun* adizkiak batez ere modu inpersonalean erabiltzen dira: *intteke* (< *egin daiteke*), *joantteke* (< *joan daiteke*)... Eta noizean behin entzuten dira *eztazket* (< *ez dezaket*) bezalakoak.

Eta gazteek ere *ahal izan*-ekin egindako formak *-kedun* adizkiak baino anitzez gehiago erabiltzen dituzte. Baina betiere, *-kedunak* adinekoek baino aise maizago.

Ezezko formetan bi aldaera erabiltzen dira normalean: *ez du egiten ahal*, *ez da joaten ahal* batetik, eta *ezin du egin*, *ezin da joan* bertetik.

Nik *ez* tut merke *itten al.* (Arantza)

Bi kuadrilla *ezin* tziren ibilli auzo batin. (Arantza)

Gazteei, berriz, hagitz gutitan entzuten zaizkie *ez dut egiten ahal* sailekoak eta, ia beti, *ezin du egin, ezin da joan...* erabiltzen dituzte.

5. Joskera

Atal honi dagokionez ere nabari daitezke aldaketa batzuk badirela adinekoen eta gazteen artean:

A) **Erlatiboak** *bait-* aurrizkiarekin egiten dira maiz:

Mendi artara joan da Miguel, onddo aunitz billu *baigiñuen* (onddo anitz bildu *genuenera*). (Bera)

Nik enitun izautu Gaztelun, itxi aundi bat *baita*, Bankun onduan. (Etxalar)

Or bizi da Martin, zakur tiki bat *baitu*. (Igantzi)

Adinekoen mintzairan arrunt samarra den egitura hau nik ez diet inoiz entzun hurrei eta gazteei.

B) **Denborazko perpausak** egiteko badira forma bereziak. Hurrengo egitura hauek arruntak dira adinekoentzat:

– *-n denboran* (= *-nean*).

Lana egiten *den denborin* ezin da besta ein. (Etxalar)

Istilluk izan gintun gerra asi *zen denborian*. (Bera)

Gazte eta haurren artean ia ez da entzuten.

– *-(e)larik(an)* (= *-nean*):

Gero zakuk urratzen *ttuztelikan* (< dituztelarikan) ere, an egotzen gara. (Lesaka)

Bertzia andik unat eldu da, ta *neizulikan* (< nahi duzularikan) gelditzen tzu emendikan. (Arantza)

Forma hau, ordea, adinekoek bezain maiz erabiltzen ez badute ere, anitzetan entzuten da gazteen eta haurren artean ere.

– *-t(z)earekin* (= *-t(z)en denean/duenean*).

Lehen ikusitako *-nean*, *-n denboran* edo *-larik(an)*-ek duten erranahi berbera hartzen du, baina beti geroari egin behar dio erreferentzia, ez iraganari. Hortaz, *fruta erostearekin ordaintzen nuen* edo

ordaintzen dut edo *ordainduko dut* erraten ahal dut, baina ez, *fruta erostearekin ordaindu dut* edo *ordaindu nuen*.

Ori sasoya *akautzikin* erranen dut. (Igantzi)

Semia *alletzikin* abituko gara Irunara. (Bera)

Egitura hau, Beran behinik behin, nekez entzuten da gazteen mintzairan.

– **Bezala** (= *bezain laster*).

Itxin sartu *bazala* dutxatzeko erran diot. (Bera)

Joannes Etxeberri Ziburukoak erabiltzen du zentzu honetan. *Manual devotioenezcoaren* 1.090 bertsoan honela dio:

«Hitzaz eta gutzaz berdin duc, herio cruela /
gure ahoa hersten duc hi aguertu **beçala**».

Denborazko forma hau ez dut inoiz entzun gazteen artean.

6. Aditz atzizkiak

Bortzerrietan eta inguruko herrietan hiru aditz atzizki erabiltzen dira: **–ki**, **–katu/ketu** eta **–gogo**. Hirurak anitz erabili izan dira gaur artio eta orain ere erabiltzen dituzte adinekoek; gazteen artean, aldiz, hagitx guti erabiltzen dira eta galtzeko zorian daudela iduritzen zait. Ikus ditzagun banan-banan hiru atzizkiak.

A) **–ki aditz atzizkia.**

Aditzoinari lotzen zaio, ez partizipioari: *ibilki, ekarki, egoki*... Hiru eratara erabiltzen da:

– Adizki trinkoak erabili ordez, *puntukaritasuna* adierazteko erabiltzen dena. Gauza jakina da, Iparraldeko euskalki batzuetan bezala, Nafarroako Zugarramurdi, Urdazubi, Etxalar eta Bera herrietan aditz trinko batzuen adizki puntukariak: *doa / zihoan, dabil / zebilen, dakar / zekarren, darama / zeraman* perifrastikoki ere egiten direla, hala nola: *joaki da / joaki zen, ibilki da / ibilki zen, ekarki du / ekarki zuen, eramaki du / eramaki zuen*:

Baserritik *ekarki zuen* traktoria rebisiua eiteko. (Etxalar)

Plazara *joaki naiz* Olentzero ikusterat. (Bera)

Garbi dago Beran eta Etxalarren bi adizkiak entzuten direla, **–trinkoa** eta **perifrastikoa**–, gauza bera adierazteko: *noaie* eta *joaki naiz*, erraterako. Beran behinik behin, adizki perifrastikoak (*joaki naiz*,

ibilki naiz...), ekialdeko auzoetan mendealdekoetan baino anitzez ere maizago entzuten dira. Eta normala da horrela izatea, mendealdeko auzoak Lesakatik hurbilago baitaude eta, lehen erran dugun bezala, Lesakan adizki perifrastiko horiek ez baitira erabiltzen.

Gazteek eta haurrek ere maiz erabiltzen dituzte eta, segur aski, adinekoek baino maizago. Bertako berezitasuntzat hartzen dituzte batzuek eta indarrean daude. Eta erabiltzen ez ziren herrietan ere hasi omen dira sartzten, lesakar batek kontatu zidana egia baldin bada. Lesakako haur batzuei *joaki naiz, ekarki dut* eta gisakoak entzuten omen zizkien, eta erran ere erran omen zien: *zer hasi zarete orain joaki eta ekarki? Hori ez duk Lesakakoa, hori Berakoa duk.*

Honek erran nahi du beharbada lehen baino indar handiagoa hartzen hasi dela.

- **ki aditz atzizkiaren** bigarren erabilera *diosala* egiteko erabiltzen dena da. Adiera honetan bortz herrietan erabiltzen da, eta bai Nafarroako ondoko eskualdeetan ere. Eta gutienez hurrengo aditzekin erabiltzen da: *ari izan, egon, heldu* (= *etorri*-ren erranahiarekin), *ibili eta joan*. Adibidez:

Ze, ariki? (= zer, ari zara, ari zara?)

Egoki?, egoki? (= bazaudete?, bazaudete?)

Ze, helduki? (= zer, bazatoz?)

Ibilki? (= bazabiltza?)

Joaki? (= bazoaz?)

Hona hemen Arantzan aditutako adibide bat:

-*Ze, egoki?, egoki?* (= zer, atsedean hartzen?)

-*Bai, eta zu ibilki?* (Arantza) (= bai, eta zu paseoan?)

Adiera honetan ez diet inoiz entzun gazteei eta haurrei.

- **ki aditz atzizkiaren** hirugarren adiera: *hanpatzailea* gaztelaniazko «resulta que» edo adierazten duena.

-**ki hanpatzailea** deitu genion Patxi Salaberrik, Juan Joxe Zubirik eta hirurok *Fontes Linguae Vasconum* (7) aldizkarian argitaratu genuen «-Ki aditz atzizkiaren gainean» lanean esaldiari nolabaiteko hanpadura-edo ematen diolako. Perpausari ñabardura edo indar berezia eman nahi diogunean, doinuaz gainera, erabiltzen dugun ba-liabideetako bat aditz laguntzailea ezabatzea izaten da. Adibidez:

(7) Iñigo, P., Salaberri, P., Zubiri, J. J., «-Ki aditz atzizkiaren gainean», *Fontes Linguae Vasconum* 69, 1995, 243-295.

A bai! Iñen diat bai nik itxia!

Ta arek itxia *iñ!* [Gaztelaniaz, «y va la hace» edo «y resulta que...» edo holako zerbait] (Bera)

Ta arek itxia iñ esaldiak indar berezia du, hanpatua dago. Eta nola lortu du hanpatzea? Batetik *egin* aditzari laguntzailea kendu dio eta partizipio burutua soilik utzi. Esaldiak ez du indar bera *ta arek itxia in tzuen* erranda. Eta bertzetik, doinua ere bertzelakoa ematen zaio *ta arek itxia in* erratean.

Eta hanpadura adierazten duen ekintza puntukaria baldin bada eta aditz horrek puntukaritasuna adierazteko aditz formarik, baldin badu, partizipio burutua erabili beharrean, aditz oinari *-ki* aditz atzikia paratuz moldatzen da.

Hauk dira Bortzerrietan *-ki* aditz atzikia erabiliz, hanpadura puntukaria adierazteko, erabiltzen diren aditzak:

Ageriki, ariki, egoki, ekarki, eramaki, helduki, ibilki, izaki -izan eta *ukan* adieran-, *joaki, eta jakinki*. Eta noizean behin: *eduki(ki), bizi-ki* eta *nahiki*. Adibideak:

Ta eskolan dena erdaraz, guk erdarik ez *jakinki* ta. (Arantza)

Nor izanen ta ama *izaki*. (Lesaka)

Or *egoki* ta nik ez *jakinki*. (Igantzi)

Gu Altzata aldera begira ta ura Illekuetatik *elduki*. (Bera)

Adiera honetan gazteek eta hurrek ia ez dute erabiltzen. Hori bai, azken boladan batzuk *izaki* erabiltzen hasi dira forma hori bertako berezitasuna omen dela-eta erabili nahirik-edo. Bertze aditzekin, nik behinik behin, ez diet entzuten. Baina kontua da, *izaki* entzuten die-danetan, *izanik* (= ‘siendo’) ordezkatzeko erabiltzen dutela. Horretaz gainera, *izanik* gerundioari ematen zaion doinua ematen diote. Eta egia da testuinguru batzuetan *izanik*-ek hartzen duen zentzura hurbiltzen dela, baina doinua bertzelakoa izateaz gainera, *izanik* mendeko perpausa da eta *izaki*, aldiz, normalki koordinatua. Horregatik onartzen ditu bere ondoan *-izanik*-ek ez bezala- *eta* edo *baina* juntagailuak.

Iaz Berako 15-16 urteko neska-mutil talde batek *izaki* erabiltzen zuela ikusita, galdetu nien *izaki* erratean zer adierazi nahi zuten. Eta berehala erantzun zidaten: *izanik balitz bezala erabiltzen dugu, baina politagoa da eta gainera hemengoa*. Eta ea aukeran erabiltzen zituzten *-batak bertzea ordezkatzeko moduan- galdegin nienean, baietz, erantzun zidaten*. Eta nik orduan *Amodioa zoin den zoroa* kantaren zati bat erakutsi nien, eta erran ea hor ageri diren *izaki* eta

eramaki –beren ustez baliokideak diren– *izanik* eta *eramanik* erabiltzaile ordezkatzeko gauza ote ziren:

Amodioa zoin den zoroa
 mundo guziak badaki.
 Nik maiteño bat *izaki* eta
 bertze batek *eramaki*...

Eta hasi ere hasi ziren: *nik maiteño bat izanik eta bertze batek eramanik*... Baina berehala konturatu ziren hori ezinezkoa zela.

Gauza bera adierazi nahi baduzue –erran nien–, saia zaitezte *izan* eta *eraman* sartzen, eta ikusiko duzue adiera bera izanen duela esaldiak eta, gainera, hanpadura eta doinua ere berbera izanen duela:

Nik maiteño bat *izan* eta
 bertze batek *eraman*...

Horrela adierazten dute, hain zuzen, –partizipio burutua erabiliz– esaldiaren hanpadura bertze euskalki batzuek eta gipuzkerak batik bat. Hona hemen adibide batzuk, Bernardo Atxagaren *Behi euskaldun baten memoriak* (8) nobelatik hartuak:

Nor izango ta behia *izan*. Denak berarekin ahaztuta *egon* nonbait (9).

[**Guk:** Nor izango ta behia *izaki*. Denak berarekin ahaztuta *egoki* nonbait.]

Baina aurreneko behi hura ergela *izan*, eta gure mordoxka zenbatekoa zen *galdetu* ez (10).

[**Guk:** Baina aurreneko behi hura ergela *izaki*, eta gure mordoxka zenbatekoa zen *galdetu* ez.]

Jakina, umea *izan* eta artean ez *jakin* munduan hizkuntza desberdin asko zeudenik (11).

[**Guk:** Jakina, umea *izaki* eta artean ez *jakinki* munduan hizkuntza desberdin asko zeudenik.]

Garbi ikusten ahal da Atxagaren partizipio hanpatuak eta gure –*ki* atzizkidunak baliokide direla.

(8) Atxaga, B., 1991, *Behi euskaldun baten memoriak*, Pamiela, Iruñea.

(9) *Ibid.* 34. or.

(10) *Ibid.* 35. or.

(11) *Ibid.* 47. or.

Koldo Zuazok ere badarabil partizipio burutu hanpatua bere *Euskararen sendabelarrak* (12) liburuan erraterako. Hona hemen adibide pare bat:

Eta horretarako, nonbait, euskalkiak ez *izan*, egokiak, ez *izan*, behar bezain jasoak (13).

[**Guk:** Eta horretarako, nonbait, euskalkiak ez *izaki* egokiak, ez *izaki* behar bezain jasoak.]

Baina, nonbait, «merkealdia» ez *izan* nahikoa jasoa eta moderno! (14)

[**Guk:** Baina, nonbait, «merkealdia» ez *izaki* nahikoa jasoa eta moderno]

Hemen ere baliokideak direla ikusten dugu.

Eta lehen aipatutako Berako neska-mutilengana itzuliz, galdetu nien:

- Eta zuei nork erran dizue *izanik* eta *izaki* sinonimoak direla eta batak bertzea ordezkatzan ahal duela?
- Hiztegietan hala paratzen du.
- Eta zein dira begiratzan dituzuen hiztegiak?
- Euskara-euskararako Sarasolaren *Euskal Hiztegia* eta euskara-gaztelaniarako Elhuyar-en *Euskara-Gaztelania / Castellano-Vasco Hiztegia* eta gehien *Elhuyar Hiztegi Txikia*.

Begiratu ditut hiztegi horiek eta honela diote:

Ibon Sarasolaren *Euskal hiztegiak*:

«**2 izaki izanik**

Indar guztiak eskuetan *izaki*, eta halere jendearen beldur.

Beste eginkizunik ez *izaki* eta, hor aritzen dira umeentzako eskolak egiten».

Adibide hauetan, guk errandakoaren arabera, primeran jarriak daude bi *izaki*-ak, esaldi hanpatzaileak baitira; baina ezinezkoa zaigu *izaki* paratu beharrean *izanik* paratzea. Eta jartzekotan, aldaketa batzuk egin beharrean egonen gara. Batetik ondotik doazen *eta halore* lehenengoan, eta *eta* bigarrean kendu beharko ditugu eta, orduan, hanpadura galtzen digute esaldiek. Eta jendeak hiztegian

(12) Zuazo, K., 2000, *Euskararen sendabelarrak*, Alberdania, Irun.

(13) Ibid. 138. or.

(14) Ibid. 139. or.

izaki=*izanik* ikusten badu, sinonimotzat hartzen ditu eta, aukeran, norberaren gogoaren arabera bata edo bertzea erabiltzen.

Baina saia gaitezen *izaki*-ren ordez *izan* paratzen. Ez digu inolako arazorik sortuko, ez erranahiaren aldetik, ez hanpaduraren aldetik, eta gainera ez dugu juntadurarik kendu beharko.

Indar guztiak eskuetan *izan*, eta halere jendearen beldur.

Beste eginkizunik ez *izan* eta, hor aritzen dira umeentzako eskolak egiten.

[Sarasolaren hiztegiak gero honela segitzen du:

«*D(ir)elako, izaten d(ir)elako.*

Oihenart poetak ez du merezi, ene ustez, Oihenart historialariari zor zaion laudorioa; bi dohain horiek, ordea, elkar ezin ikusi dutenak *izaki*, apika.

Eta azkenean, nork esan, inor baino berritsuago azaldu zaigu: zaharra hiztuna *izaki* nonbait».

Honek ez du inolako arazorik sortzen, gutiz goiti beheiti, hori delako bere erranahia. Dena dela, esaldi hauetan ere *izaki*-ren ordez *izan* sartu eta esaldiak ez digu inolako ñabardurarik galduko]

Elhuyar Hiztegiak honela dio:

«**2 izaki.** *Adb. 1 Siendo, al ser; teniendo, al tener; estando, al estar:*

Indar guztia eskuetan *izaki*, pilotan jokatzen hasi zen: *al tener toda la fuerza en las manos comenzó a jugar a pelota.*

Beste lanik ez *izaki*, etxera joan dira: *al no tener más trabajo se han ido a casa*».

Zalantzarria da esaldi horietan *izanik* sartzea *izaki* ordezkatzeko. Eta ordezkatzuz gero, batetik *izaki*-k duen hanpatzeko indarra galduko du; bertzetik, doinua ere bertzelakoa litzateke, eta hitzen ordena behinik behin aldatu beharko litzateke. Bigarren esaldian konparazio baterako, «etxera joan dira, beste lanik ez *izaki* nonbait».

[Gero honela segitzen du:

«**2 Pues es, está, tiene...**»:

Gau guztia hitz egin eta hitz egin aritu naiz: oso hiztuna *izaki* nonbait: me he pasado toda la noche charlando, *pues* al parecer *soy* muy cotorra».

Honek ez du inolako arazorik sortzen eta *izan* jartzen ahal dugu *izaki* ordezkatzeko eta esaldiak ez digu inolako ñabardurarik galduko].

Elhuyar Hiztegi Txikia-k –aipatutako gure neska-mutilek gehien erabiltzen omen zutenak–, honela dio:

«**2 izaki.** *Adb. Siendo, estando, teniendo.*

Zuek nire ondoan *izaki*, lasai egon naiteke: *estando* vosotros a mi lado, puedo estar tranquilo».

Hiztegi txikiak handiaren laburpena *izaki* nonbait, eta behin kentzen hasita zuzen zegoena kendu eta okerrena aukeratu. Adibide horretan garbi dago esaldiak *izanik* eskatzen duela eta ez *izaki*.

Hona iritsita, ohar bat egin nahi nuke. Ez dakit hiztegien eragina gure gaztetxoengana ez ezik helduengana ere ez ote den iritsi. Izan ere, gaurko euskal hedabideetako esatari batzuek, *izaki* gero eta maizago erabiltzen digute –bertzeak: *eramaki, joaki, ekarki, jakinki... ez dizkiezu inoiz entzunen–. Eta esaldiaren ordenari eta ematen dioten doinuari erreparatzen diogunean, berehala konturatzen gara, hamarretatik bederatzietan, *izanik*-en sinonimotzat hartu eta hau ordezkatzeko erabiltzen dutela.*

Eta zein da –*ki* atziki hanpatzailearen kontu honetatik ateratzen ahal dugun ondorioa?

Jose Maria Azpirotzek (15), euskaltzain urgazle izan zenak, zera dio gai honi buruz: «En Leiza –*ki* [izaki, ibilki] no tiene sentido de gerundio. La traducción sería “resultó que entonces... aquel día...”» (16).

Hogeita bortz urte lehenago, Manuel Lekuonak (17) antzeko zerbait idatzi zuen. Hona hemen bere hitzak: «Oyartzun`en *izaki, ibilki, ego-ki...* erabiltzen ditugu –itzetik ortzera erabili gañera–, bañan ez gerundio bezela, infinitibo bezela baizik. *Izaki* erabiltzen dugu *izan* bezela-bezelaxe. Gipuzkeraz –*ki* gabeak duan esan-nai berbera ematen diogu guk» (18).

Eta ni erabat bat nator, bai Azpirotzekin bai Lekuonarekin eta, haiek bezala, ondorio hau aterako nuke: Nafarroan –eta Bortzerrietan zehazki– *izaki* ez da *izanik, izan* baizik; *izan* hanpatzailea alegia, eta aspektu puntukaria duena, Atxaga eta Zuazoren esaldietan ikusi dugun bezala. Eta *izaki*-z dioguna gauza bera diogu *ibilki, joaki, ego-ki, helduki, ekarki, eramaki, jakinki* eta abarrei buruz.

(15) Azpiroz, J. M., «Azkue hiztegiari gehituz», *Euskera* 26, 239-244.

(16) Ibid. 243. or.

(17) Lecuona, M., «-Ki, gerundio atzizki?», *Euskera* 1, 1956, Bilbo, 145-148.

(18) Ibid. 146. or.

B) *-katu/-ketu* aditz atzizkia

Gramatketan ez dut inon aditz atzizki honen aipamenik ikusi. Nik aurkitu ditudan aipamen bakarrak gaur hemen omenduak izan diren eta, Pello Apezetxeari esker, hobeki ezagutu eta gogoratu ditugun Fr. Eusebio de Echalar eta Teodoro Arburua etxalartarrek egindakoak dira. Fr. Eusebio aditz atzizki honen hedaduraz ari izan zitzaigun *Jakintza*-n (19). Honela dio:

«Nosotros empleamos frecuentemente un sufijo verbal no recogido por los tratadistas: *-ketu*, v. gr. *ibilliketu*, *izanduketu*, *etorriketu*, *ikusiketu*, *emanketu*. Se dice en los pueblos del Bidasoa hasta Fuenterrabía. No se declina. He solido andar, estar, venir, ver, dar, he llegado a...»

Guk badakigu Malerrekan ere ohikoa dela eta Goizuetan ere erabiltzen dela; baina uste dut ez dela Baztanera iristen.

-katu erabiltzen da gehienetan; Bortzerrietan *-ketu* ere aditzen da batzuetan.

Partizipio burutuari lotzen zaio *-katu / -ketu* eta ez aditzoinari, eta bertze hizkera batzuetan *izan*-ek hartzen duen adiera bera du, gaztelaniazko «*he llegado a...*» edo adierazteko erabiltzen dena:

Ikusikatu dut erreka ortan gizon bat illa (= *ikusi izan* dut erreka horretan gizon bat hila). (Etxalar)

Baina ikus dezagun Teodoro Arburuak *Euskal-Esnalea*-n eman zigun azalpena:

«*Ikusiketu*, *adituketu...* *ta abar*. Bera'n eta Etxelar'an eta bear bada bertze auzo-erriyetan erraiten dugu:

–*Ikusiketu* dut or lenago erbia.

–Ori adituketu nion aita zenari.

–Oriyek zelayan, zabaliyan, utziketu gaituzte.

Adierazi nai dugu oriyetan erdaldunen:

–*Ahí he llegado á ver antes liebre.*

–*He solido oír eso al difunto padre.*

–*Esos nos han solido dejar á la luna de Valencia.*

¿Zein ote da *ketu* orren itxorkuna?

(19) Echalar, Fr. E., «Palabras vascas en Monumentos Romanos», *Jakintza* 1933, 279

Azkue aba jaunari oartu zitzayon itz orriyaz, eta egundaño ez entzun eta ez irakurri etzuela ziyon euzkel-yakitun aundi orrek» (20).

Hona hemen Bortzerrietako adibide batzuk:

Ta nola zen ola eiña, soldaduk *einkatuk*, (<eginkatuak), ta nola ziren planuk... (Bera)

Nik olko kontuk *adittuketu* ttut. (Igantzi)

Erriyin *ibilkatu* gara urtezar arrats batin... (Arantza)

Zenbaitetan *izan* eta *-katu*, biak, erabiltzen dira erredundantea bada ere:

Ni ibilli *izandukatu* naiz an. (Etxalar)

Aditz atzizki hau ere nekez entzuten da gazteen eta haurren artean.

C) **gogo aditz atzizkia.**

Atzizki hau ere partizipioari lotzen zaio eta ez aditzoinari: *joangogo*, *erosigogo*, *ekarrigogo*, eta abar.

Adierari dagokionez, garbi dago ez direla *joateko gogoa dut* edo *erosteko gogoa dut* esaldien baliokideak. Aditzari, gogoarena baino gehiago, asmoaren ñabardura eransten dio, aditzaren ekintza gauzatzeko erabakia hartua-edo izanen balu bezala. Hortaz, *-t(z)zeko asmoa* edo, adierazten du.

Aditz atzizki honen hedadura ez da hagitz zabala, baina zalantzarik gabe *-katu/ketu* atzizkiarena baino zabalagoa. Hona hemen zenbait adibide:

Biyar zure itxera *joangoo* dut (= zure etxera joateko asmoa dut, joatea pentsatzen dut). (Lesaka)

Olko zerra bat *erosigoo* dut (= holako zerra erosteko asmotan nabil, erostea pentsatzen dut). (Arantza)

Eldu den urtian tillatua *moldatagoo* dut, okerrikan suertzen ez-pada (= Heldu den urtean teilatua moldatzeko asmoa dut / moldatzea pentsatzen dut, okerrik suertatzen ez bada). (Bera)

Donamaritik do bertze nunbaitik *ekarrigoo* dugu egurra negua trankill pasatzeko (= ekartzeko asmoa dugu / ekartzea pentsatzen dugu. (Lesaka)

Aurreko aditz atzizkia bezala, hau ere nekez aditzen da gazteen artean.

(20) Arburua Teodoro, «Galdeak 10^og. Galdea» *Euskal-Esnalea* 1914, 20.

7. Azentua

Beti aditu izan dugu Bidasoa aldeko azentua hitzaren azentua dela eta ez esaldiarena eta nahiko markatua (Zuberoakoaren ondotik agian markatuena):

Bedé(ra)tzi, abís(a)tu, zár(re)na, óin(e)tukuk / óin(e)takuk...

Bortzerrietan eta Malerrekan beti lehenbiziko edo bigarren silaban joanen da azentua, inoiz ez hirugarrenean (Irun eta Hondarribian edo Baztanen, bai):

Ostíkua, katákuxintxa, berótasuna, kánpotarra, mínbizi(y)a...

Eta behin azentuak silaba batean jotzen badu, handik ez da mugitzen, nahiz eta hitz hori nahi den adina luzatu:

kánpo, kánpotarra, kánpotarrari, kánpotarrangatik...

emákumia, emákumindako...

Elízondo, Elízondokundako...

Normalena bigarren silaban jartzen da azentua:

astélena, baséri(y)a, gorpútza...

Silaba bakarreoetan, jakina, lehenbiziko silaban eta bi silabako batzuetan ere bai:

bágo, bésta, írri, bíño, séme, txístu, télla...

Orain artio errandakoan Malerreka eta Bortzerriak bat etorri dira azentuan, eta gazteek ere, normalki, adinekoek bezala egiten dute.

Baina bada kasu bat gazteak adinekoengandik aldenuz joan direna. Hitz konposatuetan lehenengo elementuak azentua non, han joko du azentuak konposizioa egin eta gero. Adibidez:

kánpo+santua > kánposantua.

Eta, jakina, lehenengo elementua silababakarra baldin bada, azentua lehenengo silaba horretan joanen da konposizioan eta hortik ez da mugituko:

oin+utsik > óinutsik

bi+garren > bígarren

des+egin > dése(g)in

san+ferminak > sánferminak

san+estebanak > sánestebanak

Bortz+herriak > Bórtzerri(y)ak, eta abar.

Eta, erran bezala, gazteek atzo artio iraun duen azentu modu hau aldatu dute hitz konposatu batzuetan. Gaur hiru hondarreko hitzetan bigarren silaban sartzen da azentua, hala nola:

Lesakako sanférminak, Berako sanéstebanak, Botzíriak / Bortzériak...

Egia erran, gaur 70-80 urtekoek bakarrik markatzen dute lehenengo silaba hiru hitz konposatu horietan.

Eta gazteen artean *oinútsik dabil* eta gisakoak ere entzuten dira.

8. Esapideak edo erranerak

Hona hemen erranera batzuk gaur artio barra-barra entzun izan direnak, bertzeak bertze Bortzerrietan erraten direnak, baina gazteek hagitz gutitan edo behin ere erabiltzen ez dituztenak.

- Isiltzeko *hobea zaude!* (= *baduzu isiltzeko ordua*)
- Bestak bukatzeko *hobeak ziren»* (= *eskerrak bukatu diren!*)
- *Hobe duzu gero* inori ez erran! (= *ez gero inori erran!*)
- Zurekin solas egin nahi dut, erran zion *abatik hortzera.* (= *hitzetik hortzera*)
- Etxe horretako semea? *Haize puska bat!* (= *espantu eta itxura bertzerik ez*)
- Zuk kontatutakoa gezurra ez ote den *egoten naiz* batzuetan. (= *pentsatzen dut*)
- Egunero autoan eraman behar bazaitu, *ez diozu lan txarra eman!* (= *zama handia jarri diozu*)
- Eginen dizu biharko *barrenak hala laguntzen badio.* (= *gogorik baldin badu*)
- *Hi bizi haiz, hi!* (= *bai ongi bizi haizela!*)
- *Hi haiz, hi!* (= *ikaragarria haiz gero!*)
- *Atzokoaren ondoan* anitez hobeki da gaur! (= *atzokoarekin konparatuta*)
- *Ezarian-ezarian* erran zizkion ederrak! (= *poliki-poliki, pixkaka-pixkaka*)
- Joan den astean *euria leher* aritu zuen. (= *ikaragarri*)

- *Hats handitua* ailegatu da etxera. (= *arnas estuka...*)
- Hau eta hau erran nion *alde-aldera*. (= *gutiz goiti beheiti*)
- Zorriak baino lotsagabeagoa da. *Hala duzu, bada!* (= *badakit gaizki dagoela erran dudana, baina merezia zuen!*)
- Dirua *hobeki dauka* emakume horrek! (= *dirua bertzerik ez du*)
- Ordu batez bukatuko nuke lan hori! *Nonbaitere!* (= *gero ere bertzelako gauza!*)
- *Igandea gabe* joan nahi dut Elizondora. (= *igandea iritsi baino lehen*)
- Amak ere joan nahi du *noski* gurekin Irunera. (= hala iruditzen zait, hala uste dut)
- *Duikabe* oroituko da bihar nire urtebetetzea dela. (= *hala uste dut, hala espero dut*)
- Hi aizkoran ikusi eta *harritu ez banaiz ni!* (= *erabat harrituta utzi nauk*)
- Koldo ere heldu da gurekin? *Heldu ote den, bada!* (= *jakina! Horixe!*)
- *Nork egin baitu ere* etxe hori, ez du gustu handirik izan. (= *egin duenak egin duela*)
- *Iduri eta horrek jakinki* nor izan den. (= *badakien plantak egiten ari da, baina ziur naiz ez dakiela...*)
- Ez duzu ukatu; *geroztik* egia zen. (= *beraz,...*)
- Adinak *nola eramaten duen!* (= *ahalbideak galarazten ditu*)
- Ezkilak *jotze aldera* kafea, kopa eta purua ematen zidaten. (= *jo orde, jotzeagatik*)
- *Apen demonios / apen kristo* etorriko da! (= *ez da etorriko, ez!*)

9. Lexikoa

Lexikoari dagokionez ere, esapideekin gertatzen zaigun gauza bera gertatzen zaigu. Hurrengo hitzak, erraterako, orain artio ahotik hortzera erabili izan badira ere, nekez entzuten ditugu gazteen ahotan:

- *Agian* (= ‘*ojalá*’): etorriko da *agian!* (= *etorriko ahal da!*)
- *Artexa [artezia]* (= *esku trebea*): nire anaia *artexa* izan da betitik.
- *Ausarki* (= *ugari*): badugu janaria *ausarki*. (= *anitz, ugari...*)
- *Bizkorki* (= *ugari, anitz...*): jendea *bizkorki* etorri zen.

- *Erdazu* (= *lerdetsu*): ume *erdazu* zikina!
- *Erogarri* (= *zoragarri*): eguraldi *erogarria* egin zigun.
- *Ezki* (= *beldurti, eskapoka dabilena*): jende *ezkia* duzu hori.
- *Gutizia* (= *irrika, gogo bizia*): txokolatea jateko *gutizia* dut.
- *Iraungi* (= *itzali*): *iraungi* dituzu argiak?
- *Hitz debeku* (= *toteltasun*): *hitz debekua* du mutiko horrek. (= *totela da*)
- *Jendaki* (= *ahaide*): zure *jendakia* da hori?
- *Kokollka* (= *kokoriko*): gustura ibiltzen dira *kokollka*.
- *Mendratu* (= *mespretxatu*): mundu guzian *mendratu* nahizik dabil.
- *Obeni(a)n* [*hoberenean*] (= *beharbada*): *obenin* gaur joanen dira.
- *Zenberena* (= 'requesón'): hagitz goxoa zagon *zenberena*.